

ความคิดเรื่องข้าวในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน Notion of Rice in Isan Local Literature

ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์¹
Narongsak Rawarin²

บทคัดย่อ

ข้าวเป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางสังคมของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมถึงดินแดนในลุ่มแม่น้ำโขง โดยหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าแก่ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี และแหล่งโนนนกทา จังหวัดขอนแก่น ทั้งยังพบว่ามีความในศิลาจารึกประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 ที่บ้านโนนสัง ตำบลบึงแก อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร กล่าวว่า “พระเจ้าโสมมทิศได้ส่งเสริมการทำนาในที่ลุ่ม” หรือแม้กระทั่งในเรื่องราวนิทาน ตำนานวรรณกรรมทั้งวรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะได้แก่ วรรณกรรมตำนาน เช่น ขุนบุญลม ตำนานแม่โพสพ ฯลฯ วรรณกรรมชาดก เช่น มหาชาติ พญาคันทก ท้าวเจ็ดหวดเจ็ดไห สุพรมโมกขาหมาเก้าหาง คัชฌาย ฯลฯ วรรณกรรมคำสอน และกฎหมายโบราณ เช่น ฌญา ธรรมดาสอนโลก ย่าสอนหลาน ชนะสันทะ หลานสอนปู่ พญาค่างสอนไพร่ มูลขี้ต ลุงสอนหลาน เสียวสวาด อินทียาณสอนลูก กาพย์พระมนี ท้าวคำสอน และธรรมศาสตร์โบราณ เป็นต้น วรรณกรรมพิธีกรรม เช่น บทสวดวิญญูข้าว ตำราพรหมชาติ โหราศาสตร์อีสาน พบว่ามี ชื่อพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ถูกขยำในการเพาะปลูก ยันต์ป้องกันสัตว์ ฯลฯ ปรากฏอยู่ ซึ่งล้วนมีความคิดภูมิปัญญาเรื่องข้าวปรากฏอยู่ในองค์ประกอบเป็นจำนวนมากทั้งสิ้นจึงไม่แปลกที่จะเรียกดินแดนแห่งนี้ว่า “สังคมข้าว” อีกทั้งองค์ประกอบทางสาขาศาสตร์ที่มีความสอดคล้องกับลักษณะการเจริญเติบโตของข้าว ซึ่งเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารอันมีความสำคัญหลักๆของชีวิตคนในภูมิภาคนี้ ภาคอีสานและพื้นที่บริเวณดินแดนลุ่มน้ำโขงจึงเป็นดินแดนหนึ่งที่ข้าวมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตคนในทุกกลุ่มชาติพันธุ์ ความคิดเรื่องข้าวมีแทรกในทุกระบบของพิธีกรรมต่างๆดังคำกล่าวที่ว่า “มีข้าวเต็มนา มีปลาร้าเต็มไห” อันมีความหมายว่า มีอยู่มีกินไม่ขาดแคลนซึ่งมีปรากฏทั้งในประเพณี 12 เดือน การเช่นสรวงบูชาในโอกาสต่าง ๆ พิธีกรรมการบายศรีสู่ขวัญ ล้วนมีข้าวเป็นองค์ประกอบ เป็นทั้งเครื่องดื่ม หรือขนมขบเคี้ยวของกินเล่นมากมาย เช่น เหล้าสาโท ข้าวสาร ข้าวตอกแตก ข้าวดำ ข้าวแดง ข้าวต้มมัด ข้าวหลาม ข้าวปุ้น ข้าวปาด ข้าวจี ข้าวเม่า ข้าวทิพย์ ฯลฯ ความคิดเรื่องข้าวทั้งในพิธีกรรมและในวรรณกรรมจึงสนองต่อความอุดมสมบูรณ์ อันสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องเทพเจ้า ระบบเศรษฐกิจระบบชนชั้นทางสังคม ปรากฏอยู่ด้วย

คำสำคัญ : ข้าว, ความคิด, วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน

Abstract

Rice is an essential part of social growth in Southeast Asia including the lands around Mekong Region which has been affirmed by the ancient evidence such as Baan Chiang

¹ นักวิจัย ประจำสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

² Researcher, Research Institute of Northeastern Art and Culture, Mahasarakham University

Archeological Site in Udonthani, and None Nok Tha Archeological Site in Khon Kaen. Similarly, this fact was affirmed by a message on a B.E. 15th stone inscription at Ban Nonesang, Bungkae sub-district, Mahachaichana district, Yasothon province, mentioning that “King Somatitya intendedly encourages his people to grow rice around the lowland”, and it was often stated in stories, tales, legends, literatures in both written and oral modes. The example of legends are Khun Burom, the legend of Rice Goddess, etc, and some of the jataka are Maha Chat, Phaya Kankark (the toad king), Thao Jed Huad Jed Hai, Suprom Mokka Mha Kao Hang (a nine-tail dog), Kachanam, etc. More from instructional literatures and ancient laws are Pha Ya (proverbial rhyme), Dharmada Sorn Loke, Ya Sorn Lhan (a grandma teaching her grandchild), Chana Santha, Lhan Sorn Pu (a grandchild teaching a grandpa), Kam Kong Sorn Prai (Kam Kong teaching the servants), Moon La Khud, Lung Sorn Lhan (an uncle teaching his grandchild), Siew Sawad, Indiyarn Sorn Luk (Indiyarn teaching his children), Kab Phra Mune (a poem), Tao Kam Sorn, Thammasat Boran (ancient dharma), etc. Moreover, it was found that ritual literature e.g. Bot Su Kwan Khao (rice blessing rhyme) and Tamra Promachat Horasart Isan (an Isan-local horoscope book) presented rice variety, growing techniques, anti-animal yantra. These literature works were composed with passages that implied the local wisdom of rice; therefore. Besides the literature works, this region is called “the rice community” due to its favorable climate for rice which is the main crop for the local people. In fact, Isan region and the lowlands around Mekong River is the area where rice is very necessary for living, so a notion of rice has been inserted into every local activities and rituals as a motto “the field is full of rice and the jar is full of fermented fish” referring to sufficient food. This notion is also conveyed through the traditions throughout 12 months in a year. Apparently, sacrifices, worships, and blessing performed in every ceremony requires rice as the main course which can be made as drinks and snacks e.g. Satho, Kao Sarn, Kao Toktak, Kao Dum, Kao Dang, Kao Tom Mad, Kao Larm, Kao Poon, Kao Pard, Kao Mao, Kao Tib, etc. For these reasons, notion of rice presented in either literature or ceremony is the local people’s respect to fertility of nature reflecting their belief about God, economy system, and social class system.

Key words: rice, notion, Isan Local Literature

1.เกริ่นนำ

จากสภาพภูมิศาสตร์ของภาคอีสานและพื้นที่บริเวณดินแดนลุ่มน้ำโขง ที่มีความสอดคล้องกับลักษณะการเจริญเติบโตของข้าวซึ่งเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารอันมีความสำคัญหลักๆของชีวิตคนในภูมิภาคนี้ ภาคอีสานและพื้นที่บริเวณดินแดนลุ่มน้ำโขง จึงเป็นดินแดนหนึ่งที่ข้าวมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตคนในทุกกลุ่มชาติพันธุ์อย่างสูง เราจึงพบความคิดเกี่ยวกับข้าวแทรกอยู่ทุกระบบวิถีชีวิต ความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆตั่งสำนวนที่ว่า “มีข้าวเต็มนา มีปลาร้าเต็มไห”อันมีความหมายสะท้อนภาพความจริงของคนลุ่มน้ำโขง (Mekong basin) ให้มีอยู่มีกินอย่างไม่ขาดแคลน อันแฝงถึง “ความสุขอันอุดมสมบูรณ์” ความคิดเรื่องข้าวจึงมีปรากฏแทรกเสริมอยู่ทั้งในประเพณี 12 เดือน ซึ่งพบว่ามีบุญที่เห็นเกี่ยวข้องกับข้าวโดยตรง ได้แก่ เดือนยี่หรือเดือน 2 จัดงานบุญคุณลาน เดือน 3 จัดงานบุญข้าวจี เดือน 4 จัดงานบุญมหาชาติ (แห่ข้าวพันก้อน) เดือน 9 จัดงานบุญข้าวประดับดิน และเดือน 10 จัดงานบุญข้าวสากหรือบุญข้าวสาก (บุญสากภัตร) นอกจากนี้ยังพบการเช่นสรวงบูชาในโอกาสต่าง ๆ ในตลอดทั้งปี เช่น พิธีกรรมการบายศรีสู่ขวัญต่าง ๆ ก็ล้วนมีข้าวเป็นองค์ประกอบ เป็นทั้งเครื่องดื่ม หรือขนมขบเคี้ยวของกินเล่น

มากมาย เช่น เหล้าสาโท เหล้าอุ ข้าวสาร ข้าวตอกแตก ข้าวดำ ข้าวแดง ข้าวเหลือง ข้าวต้มมัด ข้าวหลาม ข้าวปุ้น ข้าวปาด ข้าวจี ข้าวเม่า ข้าวทิพย์ เป็นต้น

ข้าวจึงไม่ใช่เพียงอาหารหลักของคนในภูมิภาคนี้เท่านั้น แต่หากเป็นวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ของภูมิภาค อาจจะได้ชื่อได้ว่าทั้งภูมิภาคอาเซียนเลยก็ว่าได้ เพราะต่างก็มีข้าวอยู่ในสังคมวัฒนธรรมของทุกเผ่าพันธุ์ ผู้เขียนได้ให้ความสนใจในประเด็นความคิดเกี่ยวกับข้าวที่ผ่านมีผู้ศึกษาข้อมูล รวมถึงงานวิจัย งานวิชาการเป็นจำนวนมาก แต่เมื่อศึกษาความคิดข้าวในวรรณกรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมลายลักษณ์ยังมีผู้นำข้อมูล หรือผลที่ได้นำมาเสนอ ค่อนข้างน้อย ผู้เขียนจึงเห็นโอกาสที่จะนำเสนอข้อมูลความคิดเรื่องข้าวผ่านทางบทความนี้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงระบบความคิด ความเชื่อ เศรษฐกิจ และชนชั้นทางสังคม ที่สะท้อนอีกมุมมองหนึ่งผ่านทางวรรณกรรม ซึ่งอาจไม่ใช่เรื่องที่เหลวไหล แต่อาจเป็นตรรกะอีกชุดหนึ่ง ที่ชวนคิด ชวนศึกษาผ่านสัญลักษณ์ (sign) ในโอกาสต่อไป มากกว่าจะศึกษาผ่านทางมโนทัศน์ (concept) เพียงอย่างเดียว

2. ข้าวในหลักฐานโบราณคดี

สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้กล่าวไว้ใน ข้าวไพร่-ข้าวเจ้าของชาวสยาม ว่า ข้าวจัดเป็นพืชเลี้ยงเดี่ยวตระกูล Oryza วงศ์ Gramineae เจริญเติบโตได้ดีในเขตร้อนและอบอุ่น ระหว่างเส้นรุ้งที่ 53 องศาเหนือ -35 องศาใต้ จากระดับน้ำทะเลจนถึงความสูง 2,500 เมตร ปลูกได้ดีในดินที่เป็นกรดระดับตั้งแต่ ph 3-10 หรือดินเค็ม 0-1 สามารถเติบโตได้ในอุณหภูมิ 30-40 องศาเซลเซียส ในประเทศไทยหลักฐานเมล็ดข้าวที่เก่าแก่ที่สุดพบในถ้ำปู่สูง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่ง Gorman ได้ค้นพบหลักฐานเมล็ดข้าวและกำหนดอายุได้ 3,000-5,000 ปี ก่อนคริสตกาล เมล็ดข้าวที่พบมีลักษณะใกล้เคียงกับข้าวเหนียวเมล็ดใหญ่ ในพวก Javanica และข้าวเจ้าพวก Indica จากหลักฐานทำให้ทราบว่ามนุษย์รู้จักการปลูกข้าวมาก่อน 3,000-5,000 ปี ก่อนคริสตกาลแล้ว จากการขุดค้นที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี โดย C.F. Gorman ได้พบร่องรอยของแกลบข้าวซึ่งผสมกับดินที่นำมาใช้ทำภาชนะดินเผา กำหนดอายุได้คาบเกี่ยวกับหลักฐานแกลบข้าวที่ถ้ำปู่สูง มีอายุ 3,000-3,500 ปี ก่อนคริสตกาล และที่โนนนกทา อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น พบร่องรอยประทับของแกลบข้าวซึ่งเป็นส่วนผสมของภาชนะดินเผา กำหนดอายุได้ราว 3,500 ปี ก่อนคริสตกาล นอกจากนี้ยังพบว่าที่ผาหมอนน้อย อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี พบร่องรอยหลักฐานของแกลบบนเครื่องมือเหล็กและภาพเขียนสีที่สันนิษฐานได้ว่ามนุษย์รู้จักการปลูกข้าวแล้ว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531:27-62)

จากการศึกษาแกลบข้าวจากอิฐในโบราณสถาน 108 แห่ง ของ Tayado Watabe, Tomoya Akihama และ Osama Kinoshita พบว่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 มีข้าวเมล็ดป้อมมากที่สุด รองลงมาได้แก่ข้าวเมล็ดใหญ่ ข้าวเมล็ดเรียวยาวพบบ้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและไม่พบในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-20 ยังพบข้าวเมล็ดป้อมอยู่ ข้าวเมล็ดเรียวยาวมีเพิ่มมากขึ้นทั่วประเทศ ข้าวเมล็ดใหญ่ลดจำนวนน้อยลง ระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 20-23 พบข้าวเมล็ดป้อมกระจายอยู่ทั่วไป ข้าวเมล็ดเรียวยาวเพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างฉับพลันในที่ราบภาคกลาง และข้าวเมล็ดใหญ่มีจำนวนลดลง ระยะเวลาหลังพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมาข้าวเมล็ดเรียวยาวพบมากที่สุดและนิยมปลูกมากในภาคกลาง ส่วนข้าวเมล็ดป้อมและเมล็ดใหญ่พบเฉพาะภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเท่านั้น สันนิษฐานว่า ข้าวเมล็ดป้อมน่าจะเป็นข้าวเหนียวที่งอกในที่ลุ่ม ข้าวเมล็ดใหญ่น่าจะเป็นข้าวเหนียวที่งอกในที่สูง และข้าวเมล็ดเรียวยาวคือข้าวเจ้า ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่เริ่มมีการค้าขายข้าวเป็นสินค้าส่งออก ข้าวเจ้า

ได้ปลูกแพร่กระจายไปทั่วประเทศ ทั้งในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ข้าวที่กินก็ยังคงแตกต่างกัน อย่างชัดเจนคือภาคกลางและภาคใต้นิยมข้าวเจ้า ส่วนภาคเหนือและภาคอีสานก็ยังคงกินข้าวเหนียวเช่นเดิม (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2531:41-44)

3. ข้าวในวรรณกรรม

3.1 วรรณกรรมมุขปาฐะ

เรื่องราว นิทาน ตำนานวรรณกรรมทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะที่มีความเกี่ยวข้องกับข้าวนั้นได้รับความสนใจจากนักวิชาการ ปรากฏท่านต่าง ๆ ได้นำเสนอผ่านเอกสารวิชาการ ผ่านสื่อต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ผู้เขียนจึงขอยกตัวอย่างเพียงบางส่วนใช้ประกอบในบทความ เพื่อให้เห็นถึงความคิดเรื่องข้าวที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทมุขปาฐะ ในตำนานขุนบูลม เช่น คนสองฝั่งโขงเชื่อว่า ควายให้กำเนิดคน โดยออกมาจากน้ำเต้าปุงที่ออกจากซากจมูกควายที่ตายแล้ว หลังจากพญาแลนส่งควายลงมาบนโลก อีกทั้งยังมีนิทานเล่ากันในลุ่มน้ำเจ้าพระยาว่า ควายสอนคนให้ปลูกข้าว (พันธุ์ทิพย์ ธีระเนตร, มติชนรายวัน, ประชาชื่น, 29, 29. มิ.ย. 2558:14)

สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้เขียนไว้ในเรื่อง "ข้าว" ที่เกี่ยวกับ หมา ปิจจ เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ของคนในสุวรรณภูมิ เมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว ซึ่งยกย่องหมาเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์มี 9 หาง เอาพันธุ์ข้าวจากเมืองฟ้า ลงมาให้มนุษย์ปลูกกินเป็นอาหาร มีคำบอกเล่าของชาวจ้วง อำเภอลงโจว ในมณฑลกว่างสี มีความว่า แต่ก่อนคนเรายังโง่ ยังไม่กินข้าวกิน เพราะไม่รู้จักและไม่มีเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูก ครั้งนั้นมีหมา 9 หางตัวหนึ่งขึ้นไปบนสวรรค์ แล้วเอาหางทั้ง 9 จุ่มลงไป ในกองข้าวของสวรรค์ เพื่อขโมยพันธุ์ข้าวมาให้มนุษย์ พันธุ์ข้าวสวรรค์ก็ติดที่หางทั้ง 9 แล้วหนีมา แต่เหวดตาเห็นก่อน จึงไล่ตาม แล้วเทพใช้อูรพาดพันหมาที่ขโมยพันธุ์ข้าว เทพออูรพาดถูกหางขาดไป 8 หาง หมาจึงเหลือหางเดียว พร้อมพันธุ์ข้าวที่ติดหางมาให้มนุษย์ นับแต่นั้นมามนุษย์ก็ปลูกข้าวกิน แล้วยกย่องหมาเป็นผู้วิเศษที่ให้คุณแก่มนุษย์ (หมา ปิจจ เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ของคนในสุวรรณภูมิ เมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว, มติชนรายวัน. วันที่ 6 มกราคม 2549.)

นอกจากนี้ยังมีนิทานที่เกี่ยวกับข้าวโดยตรง คือ นิทานนางโคสก(อีสาน) หรือ แม่โพสพ ซึ่ง เอี่ยม ทองดี ได้รวบรวมจากชาวบ้าน บ้านอัมพวัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น กล่าวว่า "...นางโคสกนั้นเป็นเทวดา มเหสีของ ท้าวสักกะเทวราช ได้เกิดเป็นข้าวตามความปรารถนา ภายใต้ความช่วยเหลือของฤๅษีตาไฟ ซึ่งทำให้ข้าวแพร่กระจายไปทั่วโลกแล้ว ข้าวมีชีวิตเหมือนคน มีปีกบินไปไหนมาไหนได้เหมือนนก เมล็ดข้าวโตเท่าผลแตงโม ข้าวมีจิตใจ รู้จัก รัก รู้จักโกรธ ใครทำดีพลีถูก ข้าวจะบินเข้ามาอยู่ในเถ้าเอง มนุษย์ไม่ต้องปลูกข้าว เพียงแต่สร้างยุ้งไว้คอยทำเท่านั้น ถึงฤดูกาลข้าวจะบินมาอยู่จนเต็มยุ้ง เมื่อนำข้าวมากิน ไม่ต้องตำ เพียงแค่เอามัดผ้าเอาเมล็ดข้าวสารก็หุงกินได้ ต่อมาแม่หม้ายนางหนึ่ง ถึงฤดูกาลที่ข้าวจะบินมาเข้ายุ้งแล้ว แต่ก็ยังสร้างยุ้งไม่เสร็จ ทำให้เกิดความวุ่นวาย และเนื่องจากนางเป็นคนใจร้ายจึงเอาไม้คานหาบไล่ตีข้าวแตกกระจายพร้อมกับด่าว่าต่าง ๆ นานา ข้าวถูกตีก็ตกใจหนีไป และคิดว่ามนุษย์นี้ใจดำใจร้ายนัก เรามายอยู่เพื่อให้กินเป็นอาหารก็ยังไม่ดีด่าไล่ตีคิดแล้วน้อยใจจึงชักชวนกันไปอยู่ป่าอยู่เขา เกิดเป็นเผือกเป็นกลอย ทำให้มนุษย์ไม่มีข้าวกิน อดอยากหิวโหยตายไปมากมาย สองเฒ่าตายเห็นท่าไม่ดีจึงชักชวนกันไปหาฤๅษีตาไฟในป่าหิมพานต์ เล่าเรื่องให้ฟัง พระฤๅษีสงสารมนุษย์ จึงรับอาสาว่าจะไปตามนางโคสกกลับคืน เมื่อฤๅษีพบนางโคสกกก็ขอร้องให้นางกลับ แต่นางไม่ยอมกลับ โดยกล่าวว่ามนุษย์ใจร้าย พระฤๅษีจึงอ้อนวอน นางบอกว่า ถ้าจะให้กลับไปพวกมนุษย์ต้องปฏิบัติตนอย่างเคารพบูชา ว่าแล้วนางจึงกลั้นใจตายกลายเป็นเมล็ดข้าวให้พระฤๅษีนำไปมอบให้ตายาย และฤๅษีสอนตายายว่าจงเอาเมล็ดพันธุ์นี้ไปปลูกขยายพันธุ์ต่อไปนี้มนุษย์จะต้องปลูกข้าวกิน และอย่าลืมบุญคุณนางโคสก การกระทำต่าง ๆ ต่อมาโคสก เช่น จะปลูก จะ

เกี่ยว จะหาบ จะนวด ต้องขอขมาต่อนางเสียดก่อนและหลังจากเก็บเกี่ยวแล้วจะต้องบายศรีสู่ขวัญให้นาง ก่อนจะปลูกข้าวก็ต้องขอที่ต่อนางธรณี พระภูมิ และตาแฮกเสียดก่อน ต้องแต่งพาทวาน 4 พาทมาก 4 คำ ยา 4 กอก บูชาสิ่งเหล่านี้ เวลาจะพาดจะตีต้องทำเช่นเดียวกัน จึงปฏิบัติต่อนางให้ดี ตายายรับคำฤกษ์แล้วนำข้าวกลับมาปลูกแพร่พันธุ์ และทำพิธีกรรมต่าง ๆ แต่บัดนั้น”³

3.2 วรรณกรรมลายลักษณ์

วรรณกรรมลายลักษณ์ ได้แก่ วรรณกรรมตำนาน เช่น ตำนานพญาอินทร์ ขุนบุลม ตำนานแม่โพสพ ฯลฯ วรรณกรรมชาดก เช่น มหาชาติ พญาคันทก ท้าวเจ็ดหวดเจ็ดไห สุพรมโมกขาหมาเก้าหาง คัชฌาณ ฯลฯ วรรณกรรมคำสอน และกฎหมายโบราณ เช่น ฃญา ธรรมดาสอนโลก ย่าสอนหลาน ชนะสันทะ หลานสอนปู่ พญาค่างองสอนไพร่ มูลขีต ลุงสอนหลาน เสียดสวาด อินทญาณสอนลูก กภาพย์พระมุนี ท้าวคำสอน และธรรมศาสตร์โบราณ เป็นต้น วรรณกรรมพิธีกรรม เช่น บทสู่ขวัญข้าว ตำราพรหมชาติ ไทโรศาสตร์อีสาน พบว่ามีชื่อพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ถูกขยยามในการเพาะปลูก ยันต์ป้องกันสัตว์ ฯลฯ ปรากฏอยู่ ซึ่งล้วนมีความคิดภูมิปัญญาเรื่องข้าวปรากฏอยู่ในองค์ประกอบเป็นจำนวนมากทั้งสิ้นจึงไม่แปลกที่จะเรียกดินแดนแห่งนี้ว่า “สังคมข้าว” จากตัวอย่างในข้างต้น ผู้เขียนขอนำเสนอตัวอย่างรายละเอียดตัวบทในวรรณกรรมซึ่งคัดเพียงบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับข้าว โดยแสดงให้เห็นถึงความคิดเรื่องข้าวที่ปรากฏในวิถีชีวิตและสะท้อนผ่านออกมาทางวรรณกรรมลายลักษณ์ดังนี้

3.1 ข้าว ในวรรณกรรมตำนานอีสาน

ผู้เขียนได้คัดเลือกวรรณกรรมตำนานที่เด่น ๆ จำนวน 4 ตำนาน เพื่อนำมาเสนอให้เห็นถึงความคิดเรื่องข้าวที่นำมาเกี่ยวข้อง ซึ่งตำนานแรกเป็นตำนานนางโพสพ ต้นฉบับวัดมหาชัย ซึ่งได้ตรวจสอบแล้วโครงเรื่องเดียวกันกับ ของ เอี่ยม ทองดี ที่รวบรวมมุขปาฐะจากชาวบ้าน บ้านอัมพวัน อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น หากแตกต่างกันเพียงสำนวนการแต่ง ดังตัวอย่าง

“...เจ้ารสี มาแบ่งพันธุ์ให้เป็นเข้ากำแลเข้าขาว เข้าเจ้าแลเข้าเหนียว เข้าเดือนเพื่อว่าจักปลูกไ้แลนา..นางโพสพก็บ่ชินวาจา ท่านรสีได้นางก็แบ่งกากออกไว้ถวยทานให้แก่เจ้ารสี...”

(ตำนานนางโพสพ. ลาน 5 หน้า 1-2)

จากคำประพันธ์ได้สะท้อนถึง ต้นกำเนิดของข้าวนั้นเกิดจากฤาษี ที่ไปขอข้าวจากนางโพสพเพื่อปลูกปันแบ่งแจกเพื่อหล่อเลี้ยงผู้คนในผืนโลก ซึ่งแตกต่างกับ ตำนานพระยาอินทร์ ที่ใช้ข้าวเป็นข้ออ้างอิงเหตุเภทภัยและหวังผลทางการเมืองของผู้มีบุญ เนื่องด้วยการปกครองที่ไม่เป็นธรรม ทำให้ฝนแล้ง ข้าวยากหมากแพง ดังคำประพันธ์

³ <http://e-shann.com/?p=2054> อ้างอิงจาก ข้าวปลาหมาเก้าหาง นิทานข้าวสำนวน อีสาน 1, เอี่ยม ทองดี รวบรวมจากชาวบ้าน บ้านอัมพวัน อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น, สืบค้นเมื่อ 29 มิถุนายน 2558.

“...กันว่าเขาบให้ทันใช้กินเบี้ยดอกเงินกับด้วยไฟโท คั้นว่าเลี้ยงแล้วกับเอาแถมเหล่าเอามาเป็นของอาณาประโยชน์แห่งตนแลอัน 1 ก็เล่าแต่ค่อยตัดความบ่ถัก ลางแห่งพลอยให้รำคราญแก่กัน คั้นว่าได้เข้าของแห่งเขาแล้วก็ยินดีก็เอาไปสู่กันกินแล โทษอันนี้...ก็ผิดฮีตบ้านคองเมืองแลฝนตกแล ปฏีระตุแลเดือน 5 ฝนตกน้ำนอง เดือน 11 เดือน 12 ดับจึงได้เฮ็ดไฮ้ไถนา ข้าวตายค้ำงอกกันแลคนทั้งหลายจักตาย อยากน้ำอยากข้าวก็มากนัก เพราะว่าท้าวพระยาบชอบรสธรรมแลท้าวพระยาก็มาโสมกันเอาเข้าของเงินค้ำเก็บเอามาเป็นของตนจักวินาสจิบหาย...”

(ตำนานพระยาอินทร์. ลาน 1 หน้า 1-2)

ส่วนวรรณกรรมตำนาน สองเรื่อง อันได้แก่ ตำนานอุรังคธาตุ และ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นตำนานฝ่ายศาสนาพุทธ เราจึงเห็นความคิดเรื่องข้าว เป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งของบารมีทาน และภาพวิถีชีวิตที่ตอบสนองต่อการทำกุศลเพื่อจะให้เกิดในภพภูมิอื่นและมีชีวิตอันอุดมสมบูรณ์ในภพภูมิก่อนหน้า ดังตัวอย่างคำประพันธ์ของทั้งสองตำนาน

“...เมื่อพระสัพพัญญูเจ้ามาสถิตภูภำพรำชำบอกให้วิสุกัมมเทวบุตร ควัดลายฐบสัพพัญญูเจ้ายืนอยู่ในฮ่มไม้รัง จึงรูปพญาติโคตรบูรถือบาตรโอยคิงตำหัวลงน้อมถวายแก่สัพพัญญูเจ้าแล ควัดรูปภูกำพรำรูปพระเจ้านั่งฉันข้าวกับบาตร รูปเจ้าอนนทฉันข้าวเหนือพดไม้ รูปพญาอินทร์ มือขวาถวายน้ำเต้าธัมมพก มือซ้ายนบ ควัดรูปฝูงนี้ไว้เทิน ด้านตะวันตกเพียงรูปมหากัสสปะหั้นแล...”

(ตำนานอุรังคธาตุ. ผูกที่ 3 ลาน 12 หน้า 2)

“...บัดนี้ จักกล่าวพระเจ้าเลียบโลกกัณฑ์หกสิบต่อ พอให้ญาติพี่น้องเห็นแจ้งฮ่อมนิทาน พระพุทธเจ้ายังอยู่ดอยหลวง เสด็จมาภิชาจารทั่วคามบ้าน เขาก็ใส่บาตรพระพุทธเจ้าตามขอกหนทาง มีลางเอื่อนนอนตื่นสวายใส่บ่ทันพระพุทธเจ้า จึงได้ชื่อว่า “บ้านนอนหลับ” แท้ตะวันสายก็บ่ตื่น มันก็ลุกนึ่งข้าวสวายแท้ใส่จันทัน แล้วจึงเสด็จสู่ห้องเสวยโภชนจันทัน เหนือดอยหลวงสั่งสอนข้าวบ้าน อันนี้เพื่อนกล่าวไว้เมืองกาสิ คนบ่ฟังความกันบ่เขาเถียงถ้อย จึงชื่อว่า “เมืองแล้ง” บ่มีคนน้อยใหญ่ บ่ยำแยงแยงพ้อบ้านเมืองซีแล้งไหงผง...”

(ตำนานพระเจ้าเลียบโลก. ผูกที่ 6 ลาน 1 หน้า 1)

สรุปแล้ววรรณกรรมตำนานที่น่าเสนอ สะท้อนถึงความคิดและอุดมการณ์เกี่ยวกับข้าวที่แตกต่างกัน ตำนานแม่โพสพได้แสดงให้เห็นถึงการรู้คุณค่าของข้าวเป็นสำคัญเพราะข้าวเปรียบเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต ส่วนตำนานพระยาอินทร์ กลับใช้ความแห้งแล้ง ความอดอยากเป็นเครื่องต่อรองทางการเมือง และตำนานอุรังคธาตุ และ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นตำนานฝ่ายศาสนาพุทธ ให้ภาพข้าว เป็นสิ่งหนึ่งที่สามารถแลกเปลี่ยนให้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีขึ้นในโลกหน้า เป็นสิ่งที่พึงสละให้กับศาสนาเพื่อหล่อเลี้ยงพระสงฆ์ผู้สืบทอดศาสนาจะได้อนิสงส์ผลมาก

3.2 ข้าว ในวรรณกรรมชาดก

วรรณกรรมชาดกที่คัดเลือกมานำเสนอ มีจำนวน 4 เรื่อง คือ สุพรมโมกขา คัชฌนาม สังข์ศิลป์ไชย และจันทราส-สุริยคราส สะท้อนให้เห็นความคิดที่แตกต่างกันในหลายด้านดังจะนำเสนอผลการตีความเป็นลำดับ ๆ ไป

วรรณกรรมกลุ่มแรกที่แสดงถึงความคิดด้านความเชื่อก่อนการเพาะปลูก เช่นการใช้กระดูกหัวของพ่อเป็นเครื่องบูชาเพื่อรักษาผืนนาให้รอดปลอดภัย ให้มีผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ และการจัดการผืนดินที่เดิมเป็นที่รกเรื้อ ปรุบที่ให้กลายเป็นผืนนาเพื่อให้ง่ายต่อการเพาะปลูก ดังคำประพันธ์ในเรื่อง สุพรมโมกขา คัชฌนาม ที่ยกมาดังนี้

“...จนว่าหัวพ่อหล่อน คือหมากน้ำเต้า ให้เอาไปเก็บเมี้ยนไว้ พอถึงเดือนหกมาทำนา ให้เจ้าแก่หัวพ่อไปไว้	เหลือตายแต่กระดูก สังข์แท่งต่างกัน อัดแจบไผ่ไม่เห็น จิ้งค้อยเอามาไว้ หัวนาตกแต่งดีเทอญ
.... ท้าวก็หลังแผ่นพื้น วางเชือกแล้ว เอาผดไม้ปักบัง	เห็นแจ้งไธนา เก็บหัวพ่อไว้หินผา แล้วตาวคินเมื่อห้อง หั้นแล้ว”

(สุพรมโมกขา. หน้า 3-4.)

จากคำประพันธ์ที่ยกมาสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อศักดิ์บาบรรพ์ ที่เคารพในผีบรรพชน ที่ใช้หัวคนหัวสัตว์ ปกป้องเสียดัญญไรต่าง ๆ และปกป้องคุ้มครองลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข อีกนัยหนึ่งคือเครื่องแสดงถึงอาณาเขตของเผ่าตน รวมถึงความเก่งกล้าสามารถของมนุษย์ในยุคโบราณที่มีอำนาจเหนือคนเผ่าอื่น หรือสัตว์สิ่งอื่น

“...ไฮ้ได้เฝ้าไปแล้ว กุลีมาไถ เมื่อท้าวคิดฮ่ำแล้ว พอเมื่อฝนฮวายฮ่ำ สุพรมโมกขาท้าว เข้าโคดถั่งงาบไฮ้	แบนเป่าไฟสุม ต่อไปเมื่อหน้า คินสู่เฮือนตน แผ่นดินในพื้น หาแนวเข้าปลูก ดีแล้วลิหว่านไถ”
--	---

(สุพรมโมกขา. หน้า 4.)

“...เขาก็บ้ำตันไม้ เขี้ยวต่างาม ตั้งเป็นเจ็ดพันบ้าน	สร้างก่อแปงนา เกิดเป็นกอข้าว นิคมตามเมืองใหญ่
---	---

ลาดเคื่องตั้ง

เลียบไว้แต่งแปง”

(คัชนาม. หน้า 351.)

จากคำประพันธ์ ของ สุพรมโมกขา และคัชนาม ที่ยกมาข้างต้น เพื่อเปรียบเทียบถึงวิธีการ การบุกเบิกพื้นที่ใหม่เพื่อใช้ทำการเกษตร ในเรื่องสุพรมโมกขา จะบุกเบิกพื้นดินคนเดียวในระดับครัวเรือน สะท้อนความคิดการทำการเกษตรแบบพอเพียงชีพแบบปฐมภูมิ เรียกว่าการ “สำวนา” โดยการใช้ไฟ ส่วนในเรื่องคัชนาม จะบุกเบิกในระดับเมือง หรือเรียกอีกอย่างว่า “สร้างบ้าน แปงเมือง” สะท้อนความคิดการทำการเกษตรแบบสหภาคแบบตติยภูมิ เพื่อจัดทำแปลงนาปลูกข้าวเลี้ยงไพร่บ้าน พลเมืองในอาณาจักร

“พอกาลดูเข้า

ท้าวก็เกี่ยวเข้าแล้ว

ท้าวเอาไปฝากพี่น้อง

ทั้งถ้วงา

...

ท้าวเอาหมากอีแตงน้ำเต้า

เข้าไปเมืองใหญ่กว้าง

ดอมตนไปคนเดียว

สาลีเขียวแก่

ยี้ให้หล่นดี

ผู้เพิ่นมีคุณ

เข้าโคดหวานปิดต้ม

ในฮั่วไฮ่สวน

แจกแบ่งผู้มีคุณ

แบ่งปันโยให้”

(สุพรมโมกขา. หน้า 5.)

“หลังนั้นชื่อว่าวิสูตรกว้าง

ที่นั่นชุมชาวสนม

ทันที่ฮวานๆด้าน

พื้นพุ่มห้อง

หลังนั้นฉวางใหญ่เมี้ยน

เรียกชื่อพระคลังหลวงยัง

หลังถันพุ่น

ทุกขอบข้า

เต็มผ่อพันเสา

หมื่นนางเนาว่าทัน

แดงแสงสีชาติ

หินกล้าก้อตัน

ทุกขอบคำแดง

ยิ่งพอเพียงข้า

ฉวางเงินยังยั้ง

ชนน้อมส่วยลิน”

(สังข์ศิลป์ไชย. หน้า 284)

จากคำประพันธ์ ของ สุพรมโมกขา และสังข์ศิลป์ไชย ที่ยกมาข้างต้น เพื่อเปรียบเทียบถึงวิธีการเก็บเกี่ยว ทั้งในระดับครัวเรือนและในระดับอาณาจักร ที่มีความแตกต่างกัน ในเรื่อง สุพรมโมกขา แสดงถึงการเพาะปลูกพืชพันธุ์ที่มีความหลากหลาย เพื่อใช้ยังชีพ สะท้อนว่า ในระดับครอบครัวนั้นแม้จะผลผลิตจะมีปริมาณน้อยแต่มีการเพาะปลูกที่หลากหลาย อาจเพื่อใช้ผลผลิตที่นอกเหนือจากข้าวนำไปใช้แลกเปลี่ยนสิ่งของอย่างอื่นจากเพื่อนบ้าน และยิ่งสะท้อนว่า สุพรมโมกขา ได้แจกจ่ายพืชพรรณให้กับผู้มีพระคุณก็ยิ่งแสดงให้เห็นภาวะเศรษฐกิจแบบพึ่งพาในระดับรากหญ้า แต่ในเรื่องสังข์ศิลป์ไชย กลับแสดงให้เห็น ข้า ที่ถูกเก็บไว้ในคลังหลวงเพียงอย่าง

เดียว อาจด้วยเหตุผลที่ข้าวมีค่าทางเศรษฐกิจใช้ค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างอาณาจักร หรือเพื่อใช้ข้าวหล่อเลี้ยงไพร่พล เพื่อใช้ในการศึกสงครามเพื่อขยายอาณาเขตซึ่งเป็นการแผ่барมีอันเกรียงไกรของกษัตริย์

“...เถิงแดนท้าว กาลสินครราช
สองแจ่มเจ้า ผืนผ่ายฮีบผาย
แม่หนึ่งเถิงแห่งห้อง บ้านนอกคาม
สองนงค์แพง ข้าวขอกินข้าว
พอประมาณแล้ว ลีลาัยวะระยาตร ไปนั้น”

(จันทคราส สุริยคราส. ผูก1 ลาน 9 หน้า 2)

จากคำประพันธ์ ของ จันทคราส สุริยคราส ที่ยกมาข้างต้น แสดงถึงความแร้นแค้น อดอยากของตัวละครที่ต้องออกหาอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิต การขอทานเป็นระบบเศรษฐกิจพึ่งพาประเภทหนึ่ง เพราะการขอทานเกิดขึ้นจากหลายสาเหตุ สาเหตุใหญ่คือความแห้งแล้งทางสภาพดินฟ้าอากาศ ส่งผลให้มีผลผลิตไม่พอเลี้ยงชีพ จนจำเป็นต้องอพยพไปบุกเบิกในพื้นที่อื่น หรือไม่ก็ใช้ชีวิตแบบ “ไปตายเอาดาบหน้า” โดยการขอทานเพื่อประทังชีพ อีกสาเหตุคือการสงครามที่แย่งชิงทรัพยากร การอวดแข่งศักดาในระหว่างอาณาจักร หรือเป็นศึกชิงนางที่เราพบมากในประวัติศาสตร์ชาติต่าง ๆ

วรรณกรรมชาดกโดยสรุปนั้น โดยเฉพาะ เรื่อง สุพรรณโมกขา คัซนาม และจันทคราส สุริยคราส ตัวเอกในเรื่องล้วนเป็นสามัญชน ที่อยู่ในสังคมแบบชาวบ้าน คือวัฒนธรรมแบบราษฎร์ มีฐานะยากจน เป็นลูกกำพร้า แต่มีจิตใจดี มีเทวดา พระราชา ยักษ์ ผี เป็นผู้อุปถัมภ์ ส่วน เรื่องสังข์ศิลป์ไชย ตัวเอกอยู่ในราชวงศ์ สะท้อนภาพสังคมวัฒนธรรมแบบหลวง แสดงภาพความโอ้อ่า ความประณีต ความยิ่งใหญ่ของสิ่งก่อสร้าง มีความอุดมด้วยทรัพย์สินอย่างเหลือเฟือ แต่ก็ปรากฏภาพแห่งความแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น แต่ตัวเอกก็สามารถเอาชนะอุปสรรคนานาประการได้ด้วยคุณธรรมความดี เช่นกัน

3.3 ข้าว ในวรรณกรรมคำสอน

วรรณกรรมคำสอนที่คัดเลือกมานำเสนอ มีจำนวน 3 เรื่อง คือ มูลชีวิต ธรรมดาสอนโลก และพญาคำกองสอนไพร่ แสดงความคิดเรื่องข้าว ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มของความเชื่อ อันได้แก่ มูลชีวิต ธรรมดาสอนโลก และ ค่านิยมที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตการกินอยู่ คือ เรื่องพญาคำกองสอนไพร่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความคิดที่แตกต่างกันในหลายด้านดังจะนำเสนอผลการตีความเป็นลำดับ ๆ ดังนี้

“...อัน 1 คนทั้งหลายบ่ควรกินนั้น
ข้าวแห่งแม่หม้าย 1 ข้าวแห่งแม่หมั้น 1 บ่ควรแล
ผู้ใดกินก็ผ่อนลักษณะทั้งมวลแล
ประการ 1 ข้าวอันทำข้าวบูชาพระเจ้าก็บ่ควรกินแล”

(มูลชีวิต. ลาน 12 หน้า 2)

จากคำประพันธ์ ในเรื่อง มูลชีวิต เราจะเห็นคำสอนที่มุ่งเน้นการละ ในสิ่งที่เป็นอัมงคล โดยเชื่อว่าสิ่งที่ เป็น ชีต หรือ คะล่ำ นั้นนั้น ถ้าละได้จะทำให้มีการดำรงชีวิตที่เป็นปกติ จะเห็นว่า ข้าวที่เป็นของไม่คั้นนั้น คือ ข้าวจาก แม่หม้าย และแม่หมั้น ความคิดที่สะท้อนผ่านหมายถึงอะไร หมายถึงว่า ความเป็นหม้าย เป็นหมั้น นั้น มันคือบาป หรือผลของกรรมที่ทำในชาติก่อนที่ตกต่อมาถึงชาตินี้ ทำให้เกิดเป็นคนอาภัพ กลายเป็นแม่หม้าย ทั้งผู้ตาย ชาวบ้านอาจเชื่อว่ามีดวงกินคู่ครองหรือมีดวงชะตาตกพุ่มหม้าย ผู้ทิ้งหรือไม่มีผู้ทิ้ง แต่ อีสานมักใช้คำว่า “แม่ฮ้าง” หรือ แม่ร้าง เป็นผู้ที่สังคมเหยียดหยาม ไม่สามารถทัดเทียมหญิงผู้มีครอบครัวอันสมบูรณ์ และแม่หมั้น คือหญิงที่ไม่มีบุตร วิชา สืบสกุล อีสานจึงมีสำนวนที่ว่า “สืบหน่อ แทนแนว” ซึ่งสังคมสมัยก่อนนั้น การมีลูกหลานมากมายเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจ มีแรงงานใช้ ยังมีลูกชายมากก็มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรมากขึ้น ส่วนนาได้กว้างขึ้น มีที่ดินมากขึ้น ผลผลิตก็มากขึ้นตามตัว และยังได้ลูกสาว ก็แทบจะเป็นบุญ เพราะจะได้แต่งงาน ขยายครอบครัวและมีญาติวงศ์เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการแต่งงานที่มีระบบพ่อแม่ แม่ล้ม ด้วยแล้ว ก็ยังได้ญาติอุปถัมภ์พ่อแม่บุญธรรมเพิ่มขึ้น เพราะการคัดเลือกพ่อแม่ล้ม แม่ล้ม ต้องมีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีอิทธิพลพอสมควร เป็นที่นับหน้าถือตาในท้องถิ่น

*“อัน 1 ผิดักไปทางไกลใครฮู้มิตอันฮ้ายอันตีตั้งนั้นให้ห่อข้าวเป็น 3 ห่อ
ข้าวเปลือก ห่อ 1 ให้ใส่หมากถั่ว ห่อ 1 ให้ใส่ถ่านไฟดำ(ห่อ 1)
แล้วให้อธิษฐานเอาไปไว้ให้กาบิน
ครั้นว่ากาบินจับห่อเข้าเปลือกนั้นคืนักแล
ครั้นว่า กากับห่อหมากถั่วนั้นพอประมาณ
ครั้นว่ากากับห่อถ่านไฟนั้นปดแล”*

(มูลชีวิต. ลาน 15 หน้า 1-2)

จากคำประพันธ์ ในเรื่อง มูลชีวิต .ในข้างต้นจะเห็นความเชื่อเกี่ยวกับโชคลาง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็น ลีขิตที่เป็นผลมาจากการให้ความช่วยเหลือของสิ่งที่เหนือธรรมชาติ จะเห็นได้ว่า ข้าว คือสัญลักษณ์แห่งความเป็นสิริมงคล เมื่อใช้สัตว์เสี่ยงทายได้ข้าว ก็ยังความมั่นใจในการเดินทาง และจะได้พบผลสำเร็จในการเดินทาง ตามที่มุ่งมาดปรารถนาไว้

*“...ราชาให้ชุดอารามฮ้างเก่า กับทั้งพระธาตุมั่งให้ชุดไว้ที่ควร
ทั้งหมู่โพธิ์ศรีตันตายยืนให้พันล่าว ชุดกันต้นถมให้ฮาบเพียง
แล้วให้เข้าไปสร้างปลุกเสกบ้านอยู่ เข้าจึงไปสร้างบ้านเฮือนพร้อมไฮ่นา
แต่นั้นข้าเชือกพร้อมโพยพยาโรคาอนตายถึงขอบเมืองพญาเจ้า
โภยภัยเข้ามาถึงต่างทุกลายฮิดข้าวพร้อมตายเจ็บท้องแลปวดหัว...”*

(ธรรมดาสอนโลก ลานที่ 5 หน้าที่ 1-2)

จากคำประพันธ์ ในเรื่อง ธรรมดาสอนโลก .ในข้างต้นจะเห็นความเชื่อด้านการเคารพใน ธรรมชาติ ในคำสอนของบรรพชน ที่เรียกว่า “ฮิตเก่า คองหลัง” ถ้าไม่ปฏิบัติตามก็จะนำผลอันเป็นภัยพิบัติมาสู่

บ้านเมือง จากวรรณกรรมเราจะเห็นว่า เมืองเมืองมั่งคั่งจนถึงที่สุด มักจะหลงลืมสิ่งเก่าที่คิดว่าไม่เกิดประโยชน์ วัตถุสร้าง พระธาตุเก่า เจดีย์ผุ ต้นโพธิ์ตายยืน สิ่งเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ควรแก่การเคารพ หากถูกบุกรุก เพื่อสร้างบ้านเรือน และที่ทำกิน ย่อมเป็นการลบหลู่ดูหมิ่น จนไร้ที่พึ่งทางใจ หรืออาจมีผลทำให้สภาวะแวดล้อม ระบบนิเวศน์เปลี่ยนไป สภาพอากาศเปลี่ยนแปลง เป็นผลให้พืชผล ข้าวกล้า สัตว์ คน ได้รับผลกระทบ เกิดโรคร้าย ระบาด ภัยพิบัติเข้าทำลายล้างต่าง ๆ นานา

<p>“จักเฮ็ด ปลาปิ่นปิ้ง แกงลาบก้อยไล่เห่ แปงส้มปลาหม่าปลา ส้มปลาน้อยปลาแล้ กระเทียมหอมบัวขั้ว หึ่งแจ่วผงจ้ำ น้ำปลาแตกคนแจ่วไว้</p>	<p>ประสงค์จ้ำแจ่วบอง ไล่หมากนาวศรี ห่อตองแปงปั้น ลงไหญ่แต่ง เจ้าเอย ดีแล้วไล่ภาซ เข้าเหนียวดีกับแซบ เข้าเหนียวตุ้ยใหม่มกิน”</p>
--	---

(พญาคำคอง: 22-23)

จากคำประพันธ์ ในเรื่อง พญาคำคอง .ในข้างต้นสะท้อนค่านิยมวัฒนธรรมการกินอาหารสดใหม่ และการถนอมอาหารประเภทปลา เช่น แจ่วบอง ส้มปลา หม่าปลา ส้มปลาน้อย ปลาแล้ ปลาแตก แจ่วผง ฯลฯ วัฒนธรรมปั้นจ้ำ ปั้นตุ้ย โดยมีข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก มีปลาเป็นอาหารรอง มีผักเป็นกับแกล้มทุกมื้อ อาจมีการบริโภคเนื้อบ้างตามโอกาสพิเศษในงานประเพณี เช่น เนื้อวัว ควาย หมู จากงานแต่งงาน งานประเพณี เลี้ยงบ้าน ฯลฯ มีการปรุงแบบ ต้ม แกง ลาบก้อย ฯลฯ

โดยสรุปแล้ว วรรณกรรมคำสอนได้สะท้อนความคิดในหลากหลายประเด็น เช่น ความเชื่อในสิ่ง อัปมงคล ความเชื่อเกี่ยวกับโชคลาง การเคารพในธรรมชาติ การเคารพในคำสอนของบรรพชน ความไม่เท่าเทียมทางสังคม ระบบญาติอุปถัมภ์ และ ค่านิยมวัฒนธรรมการกิน การถนอมอาหาร

3.4 ข้าว ในวรรณกรรมกฎหมายโบราณ

วรรณกรรมกฎหมายโบราณที่คัดเลือกมานำเสนอ มีจำนวน 1 เรื่อง คือ หลักคำเมืองร้อยเอ็ด. ต้นฉบับสำเนาภาพหอสมุดแห่งชาติประเทศไทย ผู้เขียนได้คัดข้อความที่เกี่ยวข้องกับข้าวมานำเสนอ ดังคำ ประพันธ์

ล.14 น.1...อันหนึ่ง เทศกาลฉางเข้ากล้าไสน่า เจ้าข้างเจ้าม้าเจ้าจัวเจ้า
ควยให้เลี้ยงฮักษาเจ้าไเฮ่เจ้านาให้ล้อมฮั่วฮบให้มีวาสามหลักซักสามฮาว ถ้าผู้ใด
เลี้ยงข้างม้าจัวควยผูกไว้ใกล้ไสน่าท่านยังหลูดขาดกินเข้า กินกลางวันกลางคืนก็
ให้ใช้ อันหนึ่งข้างม้าจัวควยปล่อยละไว้ให้มีซิกมีเขาะ มีโป่งยังมากินเข้ากิน
กลางวันอย่าให้ กินกลางคืนให้ใช้ อันหนึ่งเจ้าไเฮ่เจ้านามีราชการและเป็นเหตุ
ป่วยการตายให้บอกเจ้าข้างเจ้าม้าเจ้าจัวควยให้เลี้ยง ให้ฮักษาเจ้าสัตว์แจ้งแล้ว

ฮักษา มากินเข้าท่านกลางวันกลางคืนก็ให้ใช้ ฯ อันหนึ่งข้างม้าจัวควยกินเข้าหมาก

ล.14 น.2 เข้าฮวงในท่งโฮ่งนาकिनกลาง ทางฟาด กินทั้งคืนซอดฮ่องข้างให้เอาเต็มหลังมันมาให้เอาบุงหนึ่ง จัวควยให้เอาตัวหาบหนึ่ง อันหนึ่ง ข้างกินเข้าแฮก เข้าขวัญ เข้ากุ่ม เข้าลอมให้เจ้าข้างแปลงขวัญเข้าท่าน มีเงินบาทหนึ่ง ลิ่นผ้าใบผืนหนึ่ง เหล้าไหไก่ตัวตามฮิตแล้ว เงินบาทกับลิ่นผ้าใบ นั้นให้ขึ้นเจ้าข้างเขาหมดท่อใดให้เจ้าข้างใช้ท่อนั้น อันหนึ่งม้าจัวควยกินเข้าแฮก เข้าขวัญ เข้ากุ่ม เข้าลอมท่านให้แปลงขวัญเข้ามีเงินสลึงหนึ่ง ลิ่น ผ้าใบหนึ่งเหล้าไหไก่ตัวตามบูชาฮิต เงินกับลิ่นผ้าใบนั้นให้ขึ้นเจ้าผัด เข้าหมดท่อใดให้เจ้าสัตว์ใช้ท่อนั้น ฯ อันหนึ่ง ข้างม้าจัวควยกินเข้าต้นลำเข้าอ่อนในท่งโฮ่งนา ให้เอาแต่หูตาเถ้าแก่ ทั้งสองกำพิจารณาให้เที่ยงแท้ เจ้าเข้าอย่าตัด เจ้าสัตว์อย่า

ล.15 น.1 ว่า เถ้าแก่ว่าหมดท่อใดก็ให้ใช้ท่อนั้น อันหนึ่ง ผู้ใดปล่อยละข้างม้าจัวควยไว้ทั้งกลางวันกลางคืนมากินเข้าท่านทั้งกลางวันกลางคืน เจ้าเข้าบอกให้เลี้ยงให้ฮักษาเข้านาก็ให้มาเบ็ง เจ้าสัตว์แจ้งแล้วสัตว์ก็บ่เลี้ยงฮักษาเข้านาบ่มาเบ็งยังมากินเข้าท่านถึงสองที่สามที ให้เจ้าโฮ่งเจ้านาจับเอาสัตว์ให้ได้แล้วให้ใส่โทษเจ้าของสัตว์แล้ว จึงขึ้นสัตว์ให้เจ้าของ เข้าหมดท่อใดให้เจ้าสัตว์ใช้ท่อนั้น ฯ

(หลักคำเมืองร้อยเอ็ด. ต้นฉบับสำเนาภาพหอสมุดฯ)

จากคำประพันธ์ ในหลักคำเมืองร้อยเอ็ด สะท้อนบรรทัดฐานทางสังคม ที่จำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์เพื่อลดความขัดแย้งในสังคม เราเห็นว่า ชาวบ้านมีความสำคัญมาก จึงมีกฎเกี่ยวกับข้าวมากพอสมควร แต่อาจเป็นกฎหมายแบบจารีต เน้นการประนีประนอม มีการสมมาลาโทษ มีการชดใช้ค่าปรับบ้างแต่ก็มีการยืดหยุ่นกัน เช่น การชดใช้ด้วยเงินตรา ซิ่น ผ้าสไบ เหล้าไหไก่ตัว เป็นต้น

3.5 ข้าว ในวรรณกรรมสุ่ขวัญ พิธีกรรม และโหราศาสตร์

วรรณกรรมวรรณกรรมสุ่ขวัญ พิธีกรรม และโหราศาสตร์ที่คัดเลือกมานำเสนอ มีจำนวน 4 เรื่อง คือ สุ่ขวัญข้าวต้นฉบับโปลานสันบ้านดอนยม สุ่ขวัญข้าวต้นฉบับโปลานสันบ้านสูงเนิน ตำราปลูกเรือน และสมุดข่อยพรมชาติวัดศรีจันทร์บ้านนาอ้อ ได้จำแนกออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก เปรียบเทียบบทสุ่ขวัญที่นำเสนอชื่อพันธุ์ข้าว กลุ่มที่ 2 ความเชื่อเกี่ยวกับโชคกลาง ถกษยาม ซึ่งเป็นความเชื่อทางจักรวาลวิทยาแบบชาวบ้าน ผู้เขียนได้คัดข้อความที่เกี่ยวข้องกับข้าวมานำเสนอ ดังคำประพันธ์

(ล. 4 น. 2) ... แถนหลวงจึงใช้กูไปเฮ็ดนาฮ้างบ่อนฮวงข้าวก่อนหัวปี เป็นดียงก่อเมืองฟ้า กูจักกวัดแก่งผ้าเอ็นเฮียกเอาขวัญ ขวัญเอยมายเอ ศรี ฯ มื่อนี้แม่นม้อดี ปีนี้ เป็นปีเฮาข้าจักเฮียกเอาขวัญข้าวมาแล้วแลมานา ตามภาสาดำหล้า ถอกข้าแมนข้าวจันลำชั้นแมนข้าวหมากพอกด้านนอก

(ล. 5 น. 1) แม่นข้าวหมากเขีย เม็ดเจี้ยข้าวประหลาด เม็ดอาดแม่นข้าวกะ
แสนดอ เม็ดมันแข็งแม่นข้าวจ้าว ถอกฟ้าวแม่นข้าวดอ หอมสมพอแม่นข้าวดำน้อย
หอมค้อยๆ แม่นข้าวเล็บมือนาง เปลือกบางแม่นข้าวกำ อ่ำทำแม่นข้าวอิมฝนตกฮ่ำ
มันงอกลูกแผ่อกแม่นข้าวขาวหลวง ฮวงพวงแม่นข้าวพัว เม็ดคั่วแม่นข้าวกนเบีย

(ล. 5 น. 2) เพียงเขี้ยววามข้าวหินซ้อน เม็ดอาดนั้นข้าวดอกจาน แดงฮุน
ฮานแม่นข้าวเล็บแฮด มาเยอขวัญเฮย

(สู่ขวัญข้าวต้นฉบับโบราณสันบ้านดอนยม)

“ฮวงซันนั้นข้าวหมากกอก คำขอกนั้นข้าวหมากเขือ เม็ดเจี้ยข้าวป้องแ้ว
แลแ้ววู เป็นฮวงฮูข้าวปลาหลด เม็ดอาดข้าวหมากโพ เม็ดโป้ข้าวชี้ข้าง ข้าวขวาง
แลข้าวกะแสนดอ ฮวงแดงข้าวจ้าว แก่ฟ้าวนั้นข้าวดอ หอมสพพอข้าวดำน้อย หอมคี้
ค้อยข้าวจอมนาง ฮวงบางข้าวเลือดแฮด เกี่ยวตากแดดป้องแซง เม็ดขาวแดงข้าว
ดอไม้ อยู่เปื้องใต้ข้าวแดงหลวง เป็นฮวงข้าววงาข้าง เม็ดขวางข้าวหมากเค็ง เม็ดเป่ง
ข้าวปลาชีวเฮือง เม็ดเหลืองข้าวน้ำม้งัว ข้าวกาบยางแลข้าวพัว ลำคั่วข้าวพิมลาย
เม็ดดำข้าวกำ อ่ำทำซีกา ดังชาวซีข้าวหมากหึ่ง แซงฮึงนั้นข้าวลอดเกียนเลียน(เลียน)ดู
อาดกะตำ ผุงไทนาเข้าเลือกไว้ ก่าฮายใต้โคสาหิณะ มาเยอขวัญเฮย (ขวัญ)ข้าวเหนียว
ไปตกลเมืองล้านช้าง ก็ให้ม่างกันมามื่อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปตกลเมืองหงสาวดีก็ให้มามื่อนี้
วันนี้ ขวัญข้าวจ้าวไปตกลเมืองหื้อ(ฮื้อ) ก็ให้กอกกันมามื่อนี้วันนี้”

(สู่ขวัญข้าวต้นฉบับโบราณสันบ้านสูงเนิน)

จากการเปรียบเทียบวรรณกรรมสู่ขวัญทั้งสองสำนวน พบว่ามีชื่อพันธุ์ข้าวโบราณแตกต่างกันบ้าง
แต่ได้สะท้อนผ่านชื่อเรียก ลักษณะเด่นของข้าวแต่ละพันธุ์ ทำให้เห็นว่า สมัยก่อนมีความหลากหลายทางพันธุ์
ข้าว โดยได้บันทึกไว้ผ่านวรรณกรรม ในหนังสือโบราณประเภทลานสัน หรือเรียกอีกอย่างว่า “ลานก้อม” อีก
ทั้งได้สะท้อนถึงโลกทัศน์ของคนในสมัยก่อนเกี่ยวกับชื่อประเทศเขตใกล้เคียง ที่ขวัญข้าวไปตกลในที่ต่าง ๆ เช่น
เมืองล้านช้าง เมืองหงสาวดี และเมืองฮื้อ เป็นต้น นอกจากนี้ยังปรากฏความเชื่อเรื่องแถนที่อำนวยความสะดวก
สมบูรณ์ให้กับมนุษย์หรือ เรียกอีกอย่างว่า “ชาวเมืองลุ่ม” และได้ มอบหน้าที่ให้กับหมอสูดเรียกขวัญข้าวกลับ ดัง
ข้อความที่ว่า “แถนหลวงจึงใช้กูไปเฮ็ดนาฮ้ำปอนฮวงข้าวก่อนห้วปี เป็นดียิงก่อเมืองฟ้า กูจักกวัดแก่งผ้าเอ็นเฮียก
เอาขวัญ”

“...ผิวว่าจักเอาไม้คี่ไฟให้เอาไม้ดู(ประดู)เป็นแม่คี่ไฟหนึ่งข้าวกินอยู่ดีแลฯ
ไม้เปื่อยเป็นไม้คี่ไฟมักต้องถักใช้หนึ่งข้าวบูชาผีแล
ไม้จักไม้ฮัง(รัง)แก่นหมั้นหนึ่งข้าวเพื่อคนหลาย
ไม้ทั้งมวลฝูงนี้ดีแลฯ...”

(ตำราปลูกเรือน. ลานที่ 29 หน้า 1-2)

จากตำราการปลูกเรือน ได้สะท้อนความคิดเรื่อง ครัว ที่ใช้ในการหุงหาอาหาร เพราะคริวเป็นสิ่งจำเป็น เป็นส่วนประกอบหลักที่สำคัญในเรือนที่สร้างใหม่ มักเรียกรวมกันว่า “คริวเรือน” คือ เรือน หลังย่อมมี 1 คริว แม้ว่าจะมีสมาชิกในเรือนหลายคนก็ตาม จะเป็นครอบครัวเล็ก หรือ ครอบครัวใหญ่ ก็ต้องมี 1 คริว ถ้าเรือนหลังใดมีมากกว่า 1 คริว ถือว่าไม่ดี คะลำ จากวรรณกรรมเราจะเห็นว่าการเลือกไม้มาสร้าง “แม่คี่ไฟ” ซึ่งถือเป็นหัวใจหลักของคริวนั้น จึงจำเป็นต้องคัดสรรไม้ที่เป็นมงคลเพื่อให้เกิดความสุขแก่คนครอบครัว

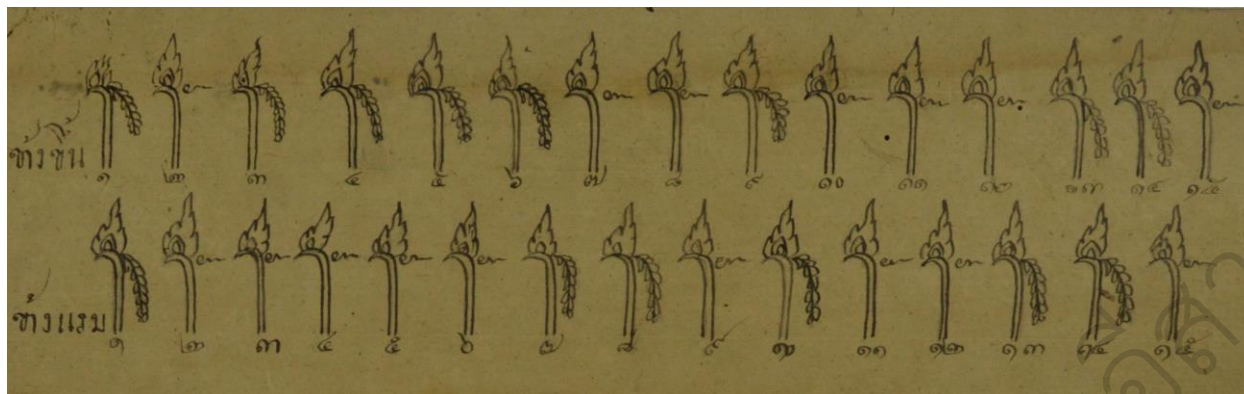
“...สิทธิการียะ เตือนขึ้นค้ำหนึ่ง ถ้าจะหวานข้าวแลดำนาน
อันมีต้นเปล้ามีดี มีต้นแลรวงจึงให้หวาน ดำนานเกิดดีแล ฯ
สิทธิการียา เตือนขึ้นค้ำ 1 ตกกล้าดีแล 2 ค้ำมีดี 3 4 5 6 ดีแล 7 8 ค้ำมีดี
9 ค้ำคีนักแล 10 11 12 ค้ำมีดีแล 13 14 ค้ำดีแล 15 ค้ำ มีดีดีแลฯ
แรมค้ำ 1 ดีแล 2 3 4 5 6 ค้ำมีดีแล 7 8 ค้ำ คีนักแล 9 ค้ำมีดี 10 ค้ำดี
แล 11 12 ค้ำมีดีแล 13 14 ค้ำคีนักแล 15 ค้ำมีดีเลย ฯ ถ้าผู้ใดจะทำนาให้ดูตำรานี้
เกิด”

(สมุดข่อย พรมชาติ. เลขที่ ข.001 วัดศรีจันทร์)

จากตำราพรมชาติ ได้สะท้อนความคิดเรื่อง ความเชื่อด้านจักรวาลวิทยาแบบชาวบ้าน ที่ใช้ข้าวเป็นเหมือนปฏิทินแห่งฤดูกาล เพราะการทำนาจำเป็นต้องมีความสอดคล้องกับฤดูกาล ผ่านการลองผิดถูกและเก็บสถิติต่าง ๆ จนสามารถนำมาเขียนภาพอย่างง่ายสื่อถึงยามในข้างขึ้น ข้างแรม ที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกที่ได้ผลผลิตที่เต็มเม็ดเต็มหน่วย ดังภาพที่ 1 และ ภาพที่ 2 อีกอย่างก็คือเป็นจิตวิทยาสำหรับชาวนาโบราณที่มีที่พึ่งสำหรับการทำการเกษตรที่ต้องพึ่งพาฟ้าฝนเป็นสำคัญ นาปี จึงเป็นเหมือนปฏิทินแห่งวิถีชีวิต ที่สามารถกำหนดรูปแบบวิถีของสังคม วัฒนธรรมผ่านทางรูปแบบประเพณีพิธีกรรม ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 5 ช่วง ได้แก่ 1) พิธีกรรมบวงสรวง อ้อนวอน เสี่ยงทาย 2) พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก 3) พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา 4) พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว และ 5) พิธีกรรมเพื่อเฉลิมฉลอง นอกจากนี้ยังพบว่า มีการใช้ความเชื่อเกี่ยวกับยันต์เพื่อใช้ป้องกันศัตรูโดยธรรมชาติของพืชอีก ดังภาพที่ 3 ตัวอย่างยันต์กันหนูกัดทะข้าวของและพืชผล

ภาพที่ 1 ตัวอย่างยามปลูกพืชพันธุ์ จากใบลานสั้น(ลานก้อม)โหราศาสตร์อีสาน.

ภาพที่ 2 ตัวอย่างภาพเขียนนยามหว่านข้าวและดำนา จากสมุดข่อย พรมชาติ เลขที่ ข.001 วัดศรีจันทร์.

	<p>ณวิลากรามสุลี 5 ลูกนี้กันหนูลแล ตียิลापเคา</p> <p>ภาพที่ 3 ตัวอย่างยันตร์กันหนูกัดทะเลข้าวของและพืชผล</p>
--	--

4. ข้าว ระบบคิดในวรรณกรรม

จากผลการนำเสนอข้อมูลข้าวในวรรณกรรม ทั้ง 16 เรื่อง ใน 5 หมวดวรรณกรรม คือ 1) วรรณกรรมตำนาน จำนวน 4 ตำนาน ได้แก่ ตำนานนางโพสพ ตำนานอูรังคธาตุ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก และ ตำนานพระยาอินทร์ 2) วรรณกรรมชาดก จำนวน 4 เรื่อง คือ สุพรมโมกขา คัชฌนาม สังข์ศิลป์ไชย และจันทราส-สุริยคราส 3) วรรณกรรมคำสอน จำนวน 3 เรื่อง คือ มูลชีวิต ธรรมดาสอนโลก และพญาคำกองสอนไพร่ 4) วรรณกรรมกฎหมายโบราณ จำนวน 1 เรื่อง คือ หลักคำเมืองร้อยเอ็ด และ 5) วรรณกรรมวรรณกรรมสู่ขวัญ พิธีกรรม และโหราศาสตร์ จำนวน 4 เรื่อง คือ สู่ขวัญข้าวบ้านดอนยม สู่ขวัญข้าวบ้านสูงเนิน ตำราปลูกเรือน และสมุดข่อยพรมชาติวัดศรีจันทร์ ทำให้เราสามารถจำแนกระบบความคิดเรื่องข้าวอย่างน้อย 3 ระบบ ได้แก่ 1)ระบบความคิดด้านความเชื่อ 2)ระบบความคิดด้านเศรษฐกิจ และ 3)ระบบความคิดด้านชนชั้นทางสังคม ดังบทสรุปดังนี้

4.1 ระบบความคิดด้านความเชื่อ

จากวรรณกรรมหมวดต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงการรู้คุณค่าแห่งข้าวเป็นสำคัญเพราะข้าวเปรียบเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต ตำนานฝ่ายศาสนาพุทธ ให้ภาพข้าว เป็นสิ่งหนึ่งที่สามารถแลกเปลี่ยนให้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีขึ้นในโลกหน้า เป็นสิ่งที่พึงสละให้กับศาสนาเพื่อหล่อเลี้ยงพระสงฆ์ผู้สืบต่อศาสนา เห็นถึงความเชื่อตักต้ำบรรพ์ ที่เคารพในผีบรรพชน ที่ใช้หัวคน หัวสัตว์ ปกป้องเสียดจัญไรต่าง ๆ และปกป้องคุ้มครองลูกหลานให้อยู่ดีมีสุข อีกนัยหนึ่งคือ

เครื่องแสดงถึงอาณาเขตของเผ่าตน รวมถึงความเก่งกล้าสามารถของมนุษย์ในยุคโบราณที่มีอำนาจเหนือคนเผ่าอื่น หรือสัตว์สิ่งอื่น

คำสอนที่มุ่งเน้นการละ ในสิ่งที่เป็นอัปมงคล โดยเชื่อว่าสิ่งที่เป็น ชืด หรือ คะลำ นั้น ถ้าละได้จะทำให้มีการดำรงชีวิตที่เป็นปกติ มีความเชื่อว่าข้าวจาก แม่หม้าย และแม่หมั้น เป็นสิ่งไม่ดี .เห็นความเชื่อเกี่ยวกับโชคกลาง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นลิขิตที่เป็นผลมาจากการให้ความช่วยเหลือของสิ่งที่เหนือธรรมชาติ พบว่า ข้าว คือ สัญลักษณ์แห่งความเป็นสิริมงคล เมื่อใช้สัตว์เสี่ยงทายได้ข้าว ก็ยังความมั่นใจในการเดินทาง และจะได้พบผลสำเร็จในการเดินทางตามที่มุ่งมาดปรารถนา เห็นถึงความเชื่อด้านการเคารพในธรรมชาติ ในคำสอนของบรรพชน ที่เรียกว่า “ฮิตเก่า คองหลัง” ถ้าไม่ปฏิบัติตามก็จะนำผลอันเป็นภัยพิบัติมาสู่บ้านเมือง เมืองเมืองมั่งคั่งจนถึงที่สุด มักจะหลงลืมสิ่งเก่าที่คิดว่าไม่เกิดประโยชน์ วัดร้าง พระธาตุเก่า เจดีย์ผุ ต้นโพธิ์ตายยืน สิ่งเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ควรแก่การเคารพ หากถูกบุกรุกเพื่อสร้างบ้านเรือน และที่ทำกิน ย่อมเป็นการลบหลู่ดูหมิ่นจนไร้ที่พึ่งทางใจ หรืออาจมีผลทำให้สภาวะแวดล้อม ระบบนิเวศน์เปลี่ยนแปลง สภาพอากาศเปลี่ยนแปลง เป็นผลให้พืชผล ข้าวกล้า สัตว์ คน ได้รับผลกระทบ เกิดโรคภัยระบาด ภัยพิบัติเข้าทำลายล้างต่าง ๆ นาๆ พบว่าปรากฏความเชื่อเรื่องแกนที่อำนวยความสะดวกให้กับมนุษย์โดยได้มอบหน้าที่ให้กับหมอสูตเรียกขวัญข้าวกลับคืนจากตำราการปลูกเรือน พบว่าจะเป็นการครอบครัวยเล็ก หรือ ครอบครัวยใหญ่ ก็ต้องมี 1 ครีว ถ้าเรือนหลังใดมีมากกว่า 1 ครีว ถือว่าไม่ดี คะลำ จากวรรณกรรมเราจะเห็นว่าทางเลือกไม่มาสร้าง “แม่คี่ไฟ” ซึ่งถือเป็นหัวใจหลักของครีวนั้น จึงจำเป็นต้องคัดสรรไม้ที่เป็นมงคลเพื่อให้เกิดความสุขแก่คนครอบครัวย

จากตำราพรหมชาติ ได้สะท้อนความคิดเรื่อง ความเชื่อด้านจักรวาลวิทยาแบบชาวบ้าน ที่ใช้ข้าวเป็นเหมือนปฏิทินแห่งฤดูกาล เพราะการทำนาจำเป็นต้องมีความสอดคล้องกับฤดูกาล ผ่านการลองผิดถูกและเก็บสถิติต่าง ๆ จนสามารถนำมาเขียนตาพอย่างง่ายสื่อถึงยามในข้างขึ้น ข้างแรม ที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกที่ได้ผลผลิตที่เต็มเม็ดเต็มหน่วย อีกอย่างก็ถือเป็นจิตวิทยาสำหรับชาวนาโบราณที่มีที่พึ่งสำหรับการทำการเกษตรที่ต้องพึ่งพาฟ้าฝนเป็นสำคัญ นาปี จึงเป็นเหมือนปฏิทินแห่งวิถีชีวิต ที่สามารถกำหนดรูปแบบวิถีของสังคม วัฒนธรรมผ่านทางรูปแบบประเพณีพิธีกรรม ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 5 ช่วง ได้แก่ 1)พิธีกรรมบวงสรวง อ้อนวอน เสี่ยงทาย 2)พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก 3)พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา 4)พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว และ 5)พิธีกรรมเพื่อเฉลิมฉลอง นอกจากนี้ยังพบว่า มีการใช้ความเชื่อเกี่ยวกับยันต์เพื่อใช้ป้องกันศัตรูโดยธรรมชาติของพืชอีกด้วย

4.2 ระบบความคิดด้านเศรษฐกิจ

จากการวรรณกรรมได้เห็นถึงวิธีการ การบุกเบิกพื้นที่ใหม่เพื่อใช้ทำการเกษตร จะบุกเบิกพื้นดินคนเดียวในระดับครัวเรือน สะท้อนความคิดการทำการเกษตรแบบพอยังชีพแบบปฐมภูมิ เรียกว่าการ “สาวนา” โดยการใช้ไฟ และพบว่ามีการบุกเบิกในระดับเมือง หรือเรียกอีกอย่างว่า “สร้างบ้าน แปงเมือง” สะท้อนความคิดการทำการเกษตรแบบมหภาคแบบตติยภูมิ เพื่อจัดทำแปลงนาปลูกข้าวเลี้ยงไพร่บ้าน พลเมืองในอาณาจักร วิธีการเก็บเกี่ยว ทั้งในระดับครัวเรือนและในระดับอาณาจักร ที่มีความแตกต่างกัน

ในเรื่อง สุพรรณโมกษา แสดงถึงการเพาะปลูกพืชพันธุ์ที่มีความหลากหลาย เพื่อใช้ยังชีพ สะท้อนว่า ในระดับครีวนั้นแม้จะผลผลิตจะมีปริมาณน้อยแต่มีการเพาะปลูกที่หลากหลาย อาจเพื่อใช้ผลผลิตที่นอกเหนือจากข้าวนำไปใช้แลกเปลี่ยนสิ่งของอย่างอื่นจากเพื่อนบ้าน มีการแจกจ่ายพืชพรรณให้กับผู้มีพระคุณก็ยังแสดงให้เห็นภาวะเศรษฐกิจแบบพึ่งพาในระดับรากหญ้า แต่ในเรื่องสังข์ศิลป์ไชย กลับแสดงให้เห็น ข้าว ที่ถูกเก็บไว้ในคลังหลวงเพียงอย่างเดียว อาจด้วยเหตุผลที่ข้าวมีค่าทางเศรษฐกิจใช้ค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างอาณาจักร หรือ

เพื่อใช้ข้าวหล่อเลี้ยงไพรพล เพื่อใช้ในการศึกสงครามเพื่อขยายอาณาเขตซึ่งเป็นการแผ่барมีอันเกรียงไกรของ กษัตริย์ รวมถึงเรื่องจันทราส สุริยคราส ได้ แสดงถึงความร่ำรวย อุดมของตัวละครที่ต้องออกหาอาหาร เพื่อหล่อเลี้ยงชีวิต การขอทานเป็นระบบเศรษฐกิจพึ่งพาประเภทหนึ่ง เพราะการขอทานเกิดขึ้นจากหลายสาเหตุ สาเหตุใหญ่คือความแห้งแล้งทางสภาพดินฟ้าอากาศ ส่งผลให้มีผลผลิตไม่พอเลี้ยงชีพ จนจำเป็นต้องอพยพไป บุกเบิกในพื้นที่อื่น หรือไม่ก็ใช้ชีวิตแบบ “ไปตายเอาดาบหน้า” โดยการขอทานเพื่อประทังชีพ อีกสาเหตุคือการ สงครามที่แย่งชิงทรัพยากร การอวดเบ่งศักดาในระหว่างอาณาจักร หรือเป็นศึกชิงนางที่เราพบมากใน ประวัติศาสตร์ชาติต่าง ๆ

สังคมสมัยก่อนนั้น การมีลูกหลานมากมายเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจ มีแรงงานใช้ ยิ่งมีลูกชายมากก็มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรมากขึ้น ส่วนนาได้กว้างขึ้น มีที่ดินมากขึ้น ผลผลิตก็มากขึ้นตามตัว และ ยิ่งได้ลูกสาว ก็แทบจะเป็นบุญเพราะจะได้แต่งงาน ขยายครอบครัวและมีญาติวงศ์เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการแต่งงาน ที่มีระบบพ่อแม่ แม่ล่ำม ด้วยแล้ว ก็ยิ่งได้ญาติอุปถัมภ์พ่อแม่บุญธรรมเพิ่มขึ้น เพราะการคัดเลือกพ่อแม่แม่ล่ำม ต้องมีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีอิทธิพลพอสมควร เป็นที่นับหน้าถือตาในท้องถิ่น

ในเรื่อง พญาค่ากอง สะท้อนค่านิยมวัฒนธรรมการกินอาหารสดใหม่ และการถนอมอาหารประเภทปลา เช่น แก้วบอง ส้มปลา หม่าปลา ส้มปลาน้อย ปลาแสด ปลาแดก แก้วผง ฯลฯ วัฒนธรรมปั้นจ้ำ บั้นตุ้ย โดยมีข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก มีปลาเป็นอาหารรอง มีผักเป็นกับแกล้มทุกมื้อ อาจมีการบริโภคเนื้อบ้างตามโอกาส พิเศษในงานประเพณี เช่น เนื้อวัว ควาย หมู จากงานแต่งงาน งานประเพณีเลี้ยงบ้าน ฯลฯ มีการปรุงแบบ ต้ม แกง ลาบ ก้อย ฯลฯ จากตำราการปลูกเรือน ได้สะท้อนความคิดเรื่อง ครัว ที่ใช้ในการหุงหาอาหาร เพราะครัว เป็นสิ่งจำเป็น เป็นส่วนประกอบหลักที่สำคัญในเรือนที่สร้างใหม่ มักเรียกรวมกันว่า “ครัวเรือน” คือ เรือน หลัง ย่อมมี 1 ครัว แม้ว่าจะมีสมาชิกในเรือนหลายคนก็ตาม

4.3 ระบบความคิดด้านชนชั้นทางสังคม

จากตำนานพระยาอินทร์ พบว่ามีการใช้ความแห้งแล้ง ความอดอยากเป็นเครื่องต่อรองทางการเมือง เรื่อง สุพรรณโมกขา คชนาม และจันทราส สุริยคราส ตัวเอกในเรื่องล้วนเป็นสามัญชน ที่อยู่ในสังคมแบบชาวบ้าน คือวัฒนธรรมแบบราษฎร มีฐานะยากจน เป็นลูกกำพร้า แต่มีจิตใจดี มีเทวดา พระราชา ยักษ์ ฝี่ เป็นผู้อุปถัมภ์ ส่วน เรื่องสังข์ศิลป์ไชย ตัวเอกอยู่ในราชวงศ์สะท้อนภาพสังคมวัฒนธรรมแบบหลวง แสดงภาพความโอ้อ่า ความ ประณีต ความยิ่งใหญ่ของสิ่งก่อสร้าง มีความอุดมด้วยทรัพย์สินอย่างเหลือเฟือ แต่ก็ปรากฏภาพแห่งความ แก่งแย่งชิงดีชิงเด่น แต่ตัวเอกก็สามารถเอาชนะอุปสรรคนานาประการได้ด้วยคุณธรรมความดี เช่นกัน

ในเรื่องมูลคดี แสดงให้เห็นว่า ความเป็นหม้าย เป็นหมั้นนั้น มันคือบาป หรือผลของกรรมที่ทำในชาติ ก่อนที่ตกตอมาถึงชาตินี้ ทำให้เกิดเป็นคนอาภัพ กลายเป็นแม่หม้าย ทั้งผัวตาย ชาวบ้านอาจเชื่อว่ามีดวงกินคู่ครอง หรือมีดวงชะตาตกพุ่มหม้าย ผัวทิ้งหรือไม่มีผัว แต่ อีสานมักใช้คำว่า “แม่ฮ้าง” หรือ แม่ร้าง เป็นผู้ที่สังคมเหยียดหยาม ไม่สามารถทัดเทียมหญิงผู้มีครอบครัวอันสมบูรณ์ และแม่หมั้น คือหญิงที่ไม่มีบุตร วิชา สืบสกุล อีสานจึง มีสำนวนที่ว่า “สืบหน่อ แทนแนว”

ในหลักคำเมืองร้อยเอ็ด สะท้อนบรรทัดฐานทางสังคม ที่จำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ เพื่อลดความขัดแย้งใน สังคม เราเห็นว่า ชาวนั้นมีความสำคัญมาก จึงมีกฎเกี่ยวกับข้าวมากพอสมควร แต่อาจเป็นกฎหมายแบบจารีต เน้นการประนีประนอม มีการสมมาลาโทษ มีการชดใช้ค่าปรับบ้างแต่ก็มีการยืดหยุ่นกัน เช่น การชดใช้ด้วย เงินตรา ชิน ผ้าสไบ เหล้าไหไก่ตัว เป็นต้น

5. บทสรุป

จากการเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคปัจจุบัน ทำให้ประเพณี พิธีกรรมและ วรรณกรรมบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับข้าวขาดหายไป เนื่องจากการปิดกั้นทางด้านเศรษฐกิจ หรือมีการใช้เทคโนโลยีเครื่องทุ่นแรงเพิ่มมากขึ้น รวมถึงความซับซ้อนทางสังคม สังคมมีการพัฒนาด้านวัตถุจนละทิ้งรากเหง้าเดิม เมื่อเกิดวิกฤตการณ์เช่น ผลผลิตข้าวหรือผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ชาวบ้านจึงเกิดความทุกข์ร้อนเพราะขาดหลักที่พึ่งที่ยังให้เกิดความตระหนักในความจริงของชีวิต เนื่องจากขาดการสืบสานสายธารแห่งวัฒนธรรม ขาดความเข้าใจรากเหง้าแห่งวิถีบรรพชน ซึ่งส่วนหนึ่งได้ประกอบสร้างผ่าน**พิธีกรรม/วรรณกรรมท้องถิ่นมาอย่างช้านาน** ทั้งองค์ความรู้ด้านต่างๆ และสุนทรียภาพทางวรรณศิลป์ จึงเป็นโอกาสหนึ่งที่จะได้ใช้งานวิชาการเป็นสื่อกระตุ้นเตือนสังคมให้เกิดความสนใจ ในองค์ความรู้ที่นำเสนอผ่านความคิด ผ่านทางโมโนทัศน์ (concept) หรืออาจตีความผ่านสัญลักษณ์ (sign) การศึกษาเหล่านี้ล้วนแต่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมสมัยใหม่ ให้สามารถพึ่งตัวเอง รู้ราก รู้ตัวเองได้ “เพื่อความมั่นคงอย่างยั่งยืน”

6. เอกสารอ้างอิง

อ้างอิงเอกสาร

- ชวนากร จันนาเวช. **หลักคำเมืองร้อยเอ็ด ต้นฉบับสำเนาภาพหอสมุดฯ(ปริวรรต)**. 2558.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **สถัญวิทยา, โครงสร้างนิยม, หลังโครงสร้างนิยม กับการศึกษารัฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ : วิชาษา, 2545.
- ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์. **ตำราสร้างเรือน(ปริวรรต)**. ต้นฉบับวัดบ้านดอนเวียงจันทน์ ต.ท่าขอนยาง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม (ปริวรรต). มปป.
- ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์. **ธรรมดาสอนโลก(ปริวรรต)**. ต้นฉบับวัดสระทองบ้านทัน ต.นาสีนวล อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม (ปริวรรต). มปป.
- พระอริยานุวัตร เขมจารี. **ท้าวคำสอน ปริวรรต เรียบเรียง**. ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 2513.
- พระอริยานุวัตร เขมจารี. **สุพรหมโมกขา(ปริวรรต)**. ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 2512.
- พระอริยานุวัตร เขมจารี. **คัชนาม(ปริวรรต)**. ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. 2515
- สมัย วรรณอุตร. **บทสุขขัญข้าว(ปริวรรต)**. ต้นฉบับโบราณบ้านสูงเนิน ต.เนินยาง อ.คำม่วง จ.กาฬสินธุ์. มปป.
- สมัย วรรณอุตร. **พุทธตำนานพระยาอินทร์(ปริวรรต)**. ต้นฉบับวัดบ้านดอนยม ต.ท่าขอนยาง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม (ปริวรรต). มปป.
- สีลา วีระวงศ์. **สังศิลป์ชัย**. กระทรวงธรรมการเป็นผู้จัดพิมพ์. 2512.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. **ข้าวไพร่-ข้าวเจ้า ของชาวสยาม**. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2531:
- หมา ปัจจ เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ของคนในสุวรรณภูมิ เมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว, **มติชนรายวัน**. 6 ม.ค. 2549.

อำนาจผี บาร์มีแกน. บวชควายต้านภัยแล้ง อ.เชียงขวัญ จ.ร้อยเอ็ด, ประชาชื่น, มติชนรายวัน, 29. มิ.ย. 2558.

อ้างอิงต้นฉบับเอกสารโบราณ

ต้นฉบับใบลานตำนานนางโพสพ. ต้นฉบับนายบำเพ็ญ ณ อุบล ถวายพระอริยานุวัตร วันที่ 24 ก.ค. 2525.

ต้นฉบับใบลานตำนานพระเจ้าเลียบโลกวัดมหาชัย. ใบลานยาว จำนวน 4 บรรทัด ฉบับ ล่องรัก มีจำนวน 9 ผูก ตัวอักษรธรรม

ต้นฉบับใบลานลำจันทรคราส สุริยะคราส. 8 ผูก อักษรธรรมอีสาน. ต้นฉบับโครงการอนุรักษ์ใบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ต้นฉบับใบลานสู่ขวัญข้าว . บ้านดอนยม ต.ท่าขอนยาง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม. โครงการอนุรักษ์ใบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ต้นฉบับใบลานอุรังคธาตุฉบับวัดมหาชัย. ใบลานยาว จำนวน 4 บรรทัด ฉบับ ล่องรัก มีจำนวน 6 ผูก ตัวอักษรธรรม

ต้นฉบับสมุดข่อยตำราพรหมชาติ. เลขที่ ข.001. วัดศรีจันทร์ บ้านนาอ้อ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย

อ้างอิงเว็บไซต์

<http://e-shann.com/?p=2054> อ้างอิงจาก ชาวปลาหมาก้าหาง นิทานข้าวสำนวน อีสาน 1, เอี่ยมทองดี รวบรวมจากชาวบ้าน บ้านอัมพวัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, สืบค้นเมื่อ 29 มิถุนายน 2558.